

ІННОВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Ватченко О.Б.
Ползікова Г. В.

У статті досліджуються особливості інноваційного розвитку в Україні. Зроблено аналіз стану інноваційної діяльності в промисловості, її впливу на конкурентоспроможність держави і регіону, на структурні зміни в економіці. Підкреслена необхідність використання кластерної політики, як складової частини регіональної політики.

Ключові слова: глобалізація, інновації, промисловість, кластер, кластерна політика, регіональна політика.

ВСТУП.

Темпи економічного зростання країн тісно пов'язані з їх конкурентоспроможністю. В умовах глобалізації світогосподарських зв'язків, посилення конкуренції і інтенсивного розвитку інформаційних технологій первинне значення при формуванні цілей розвитку мають проблеми, пов'язані з ефективністю використання власності, рівнем ВВП на душу населення, місцем на світових ринках виробництва найважливіших видів продукції та ін. У ХХІ столітті ефективне розв'язання цих проблем неможливе без інтелектуальної складової, без потужної трансформації результатів науково-технічної діяльності у конкурентоспроможні товари та послуги. Найважливішим економічним пріоритетом на сучасному етапі розвитку є диверсифікація економіки, переведення її на інноваційний шлях розвитку. Це підтверджують дослідження американських науковців щодо впровадження нововведень у промислових компаніях США, які були проведені на початку ХХІ століття. Аналіз показав: 8% з них не вважають, що нововведення можуть вплинути на ефективність бізнесової діяльності, 51% чекає помітного її поліпшення, а 41% - істотного зростання [1].

У прийнятому Законі України «Про інноваційну діяльність» визначені основні шляхи: представлення інноваційної діяльності, як необхідною складовою інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів; створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності; створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для її підтримки і стимулювання, захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; визначення і підтримка її пріоритетних напрямів державного, галузевого,

регіонального і місцевого рівнів; формування і реалізація державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм [2].

Сьогодні ключовим чинником розвитку для більшості українських підприємств повинні стати інновації, які спрямовані на створення вищих технологічних укладів – укладів постіндустріального та інформаційного розвитку суспільства. Але відсутність дієвих механізмів реалізації шляхів, означених у вище названому Законі України, стримує розвиток інноваційної спрямованості суспільства.

Підхід до вирішення питань щодо необхідності і неминучості інноваційної розбудови суспільства висвітлювали багато вчених. Значний вклад в дослідження впливу інноваційного чинника на соціально-економічний розвиток суспільства внесли О. Амоша, В. Гейц, А. Гриньов, Г. Михальченко, І. Пилипенко, М. Портер, О. Уранов, М. Енрайт, Н. Яковлева та інші вчені. Але ця проблема потребує подальшого доопрацювання.

Теоретична та практична значимість цього питання визначила актуальність дослідження та мету, яка полягає у аналізі розвитку інноваційної діяльності в Україні в умовах глобалізації та обґрунтуванні необхідності впровадження кластерної політики в регіоні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З середини ХХ століття в провідних країнах світу проводиться політика, яка спрямована на створення конкурентних переваг національних і регіональних економічних систем.

Для визначення можливості переходу до інноваційної економіки в Україні необхідно провести оцінку стану інноваційного потенціалу регіонів і інноваційної системи країни в цілому, виявити основні проблеми і обмежувачі прискорення інноваційних процесів та запропонувати шляхи розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання.

Промисловість є ключовим елементом економічної системи багатьох країн, технічно найдосконалішою галуззю матеріального

Ватченко О.Б., к.е.н., професор кафедри економіки підприємств Дніпропетровської державної фінансової академії, тел.(056)7860015, e-meil:alex.Vatchenko@yandex.ru
Ползікова Г. В., асистент кафедри фінансів і маркетингу ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», тел. (050) 481 05 44

виробництва, яка має вирішальний вплив на розвиток продуктивних сил. Саме вона визначає місце національної економіки в міжнародному поділі праці, її динаміку і конкурентоспроможність. Темпи розвитку промислового сектора в значній мірі визначають якість та спрямованість економічного зростання країни.

Провідна роль промисловості в економіці визначається тим, що вона забезпечує всі галузі національного господарства знаряддями праці та новими матеріалами. Саме в промисловості створюється більша частка доданої вартості. Вона є найбільш активним фактором науково-технічного прогресу і розширеного відтворення виробництва в цілому. Її розвиток значною мірою залежить від рівня задоволення потреб населення і навпаки.

Структурні зміни в економіці відбуваються не самі по собі. В першу чергу, вони є результатом інноваційного розвитку промисловості. Це більш актуально для тих країн, в макроструктурі яких промислова індустрія займає якщо не домінуючу, то значну долю. Інновації в технологічних процесах, що використовуються в промисловості, спрямовані на підвищення якості і продуктивності і забезпечують лідерство в створенні нової продукції, яка відповідає вимогам часу.

Підсумком роботи промисловості є зростання обсягу реалізованої продукції. Наприклад, в Україні у 1990 р. він у машинобудуванні склав – 30,7% від загального обсягу, у харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарських продуктів – 18,6%, у чорній металургії – 11,0%, у легкій промисловості – 10,8%, хімічній та нафтохімічній промисловості – 6,0%. Зовсім інша картина спостерігається у 2009 р. На першому місці виробництво та розподілення електроенергії, газу і води – 22,4%, на другому – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 19,8%. Далі йде металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів – 17,5%, машинобудування – 10,6% і добувна промисловість –

8,4%. Підприємства машинобудування та хімічної промисловості, найбільш сприятливі до інновацій, займають четверте місце за обсягом випуску реалізованої продукції, хімічна промисловість – шосте місце, її частка дорівнює 6,7 %, а легка промисловість – восьме місце з часткою тільки 0,9%.

Близько 58% виробленої продукції припадає на найнижчий, 3-й технологічний уклад (технології промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії, суднобудування, оброблення металу, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості), а 38% – на 4-й. Вищі технологічні уклади – 5-й та 6-й – становлять близько 4%, причому 6-й технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країн у майбутньому, в нашій країні майже відсутній (менше 0,1%) [3]. Галузі 5-го і 6-го технологічних укладів формуються на ефективних освітніх системах та наукових розробках, які конвертуються в новітні технології і конкурентноздатну високотехнологічну продукцію. Слід зазначити, що рівень науково-технологічного розвитку є одним з основних показників соціально-економічного стану будь-якої країни і визначає її місце у світовій економіці.

У 1990 році в Україні кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, становила 17,6% від їх загальної кількості. В 1992-1995 рр. частка інноваційно-активних підприємств була у межах 20-26%. У ХХІ ст. відбувається зменшення цієї частки у загальній кількості підприємств, а саме [4,5]: 2004 р. – 13,7%, 2005 р. – 11,9%, 2006 р. – 11,2%, в 2007 – 14,2%, 2008 р. – 13,0% і 2009 р. – 12,8%. Для ефективного розвитку економіки частка інноваційно-активних в загальній кількості промислових підприємств повинна становити 25% (у розвинених країнах 70-80%).

Основні засоби, які використовують більшість українських промислових підприємств у технологічному процесі, мають знос у межах 40-60% (рис. 1) [5].

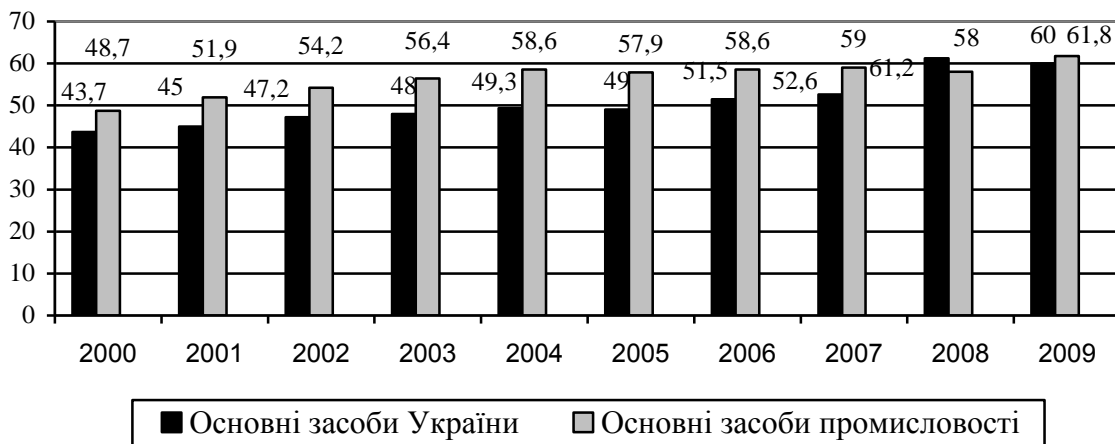

Рис. 1 Динаміка зносу основних засобів за 2000-2009 рр.

Про яку конкурентноздатну продукцію можна говорити, маючи такий знос основних засобів? Тому саме підприємства промисловості, в першу чергу, повинні залучати технологічні інновації, тобто

налагоджувати діяльність, яка пов'язана із розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації).

Частка інноваційної продукції у 1990 р. в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в фактичних цінах становила 3,0%. У 2008 р. вона зросла тільки на 2,6%. У той же час найбільша частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої припадає на 2000 рік і становить 6,7%.

Світова криза призвела до падіння обсягів продукції у 2009 році на 12 % (806,3 млн. грн.). Ця ж тенденція мала місце і в інноваційній сфері діяльності, але вже падіння склало 31% по відношенню 2008 р. (рис.2) [5].

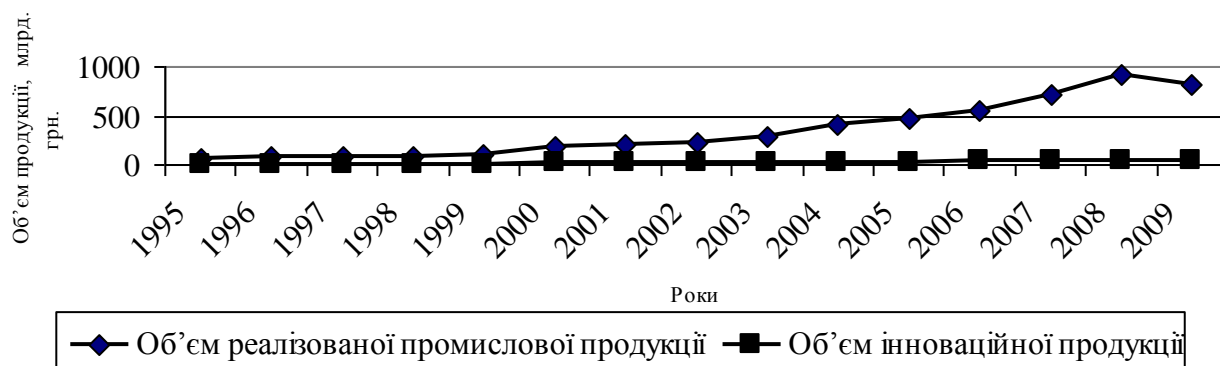

Рис. 2 Об'єм реалізованої та інноваційної промислової продукції

Якщо у 1995 р. частка обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становила 10,0%, то у 2009 р. вона склала тільки 3,9%, тобто зменшення відбулося у 2,5 рази.

технологічних процесів також зменшується (рис.3) [5]. Їх найбільша кількість припадає на 1995 рік (2936 одиниці). У 1999 р. спостерігається падіння більше, ніж у два рази, в порівнянні з 1995 р. У 2008 р. їх кількість становила 1647 одиниць.

Впровадження нових прогресивних

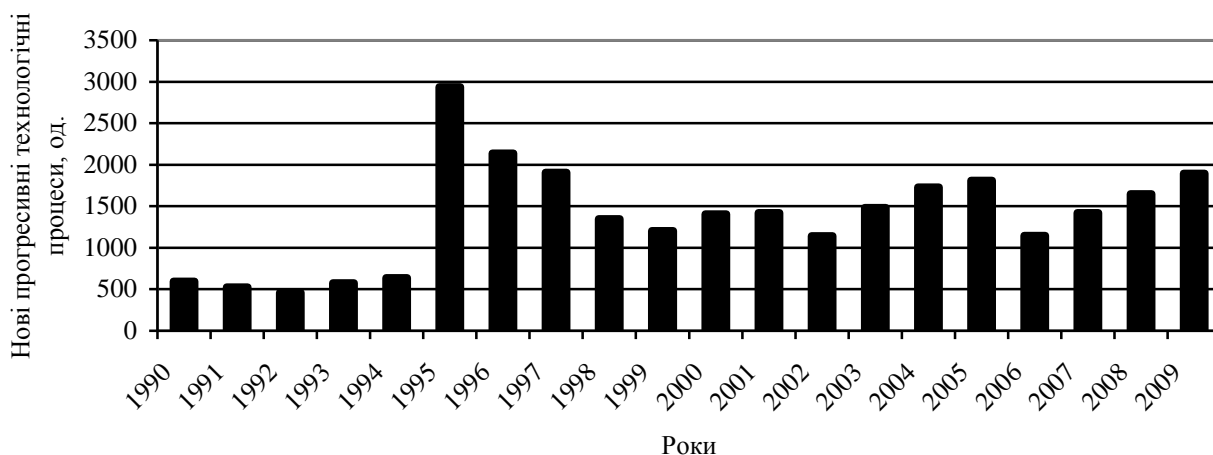

Рис. 3 Динаміка впровадження прогресивних технологічних процесів

Для впровадження інновацій необхідні певні витрати. З 2007 р. до загальної суми витрат на інновації віднесено витрати, що понесли підприємства на впровадження як нових інновацій для підприємства, так і нових – для ринку, у тому

числі на: внутрішні науково-дослідні роботи (НДР), придбання результатів НДР, машин, обладнання та програмного забезпечення, інших зовнішніх знань та витрат [6]. Обсяг інноваційних витрат у промисловості наведено у таблиці 1 [5].

Таблиця 1 Загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості, млн. грн.

Роки	2000	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Витрати	1760,1	1979,4	3059,8	4534,6	5751,6	6160,0	10821,0	11994,2	7949,9

Якщо у 2000 р. витрати становили 1760,1 млн. грн., то в 2007 р. їх обсяг збільшився більше ніж в 6 разів (10821,0 млн. грн.), але в кризовий 2009 рік

відбулося падіння відносно 2008 року в 1,5 рази. Структура розподілу за технологічними укладами наступна: 60% – 4-й технологічний уклад і 30% – 3-й,

а 5-й – становить тільки 8,6% [7]. Така структура характерна для індустріального розвитку суспільства.

В постіндустріальній економіці саме інновації відіграють все більшу роль в якості джерела приросту промислового виробництва. В Україні, на жаль, відбувається затухання інноваційних процесів із-за недосконалості механізмів державної і інвестиційної підтримки вітчизняного виробника. Досвід розвинених країн доводить, що для підтримки

оптимального рівня технологічного оновлення необхідно щорічно витрачати кошти в розмірі 5,5-6,6% обігу галузі [8].

Фінансування інноваційної діяльності в промисловості відбувається за рахунок коштів держбюджету (місцевих бюджетів), власних коштів, коштів інвесторів як вітчизняних, так і іноземних, а також інших джерел (рис. 4) [5].

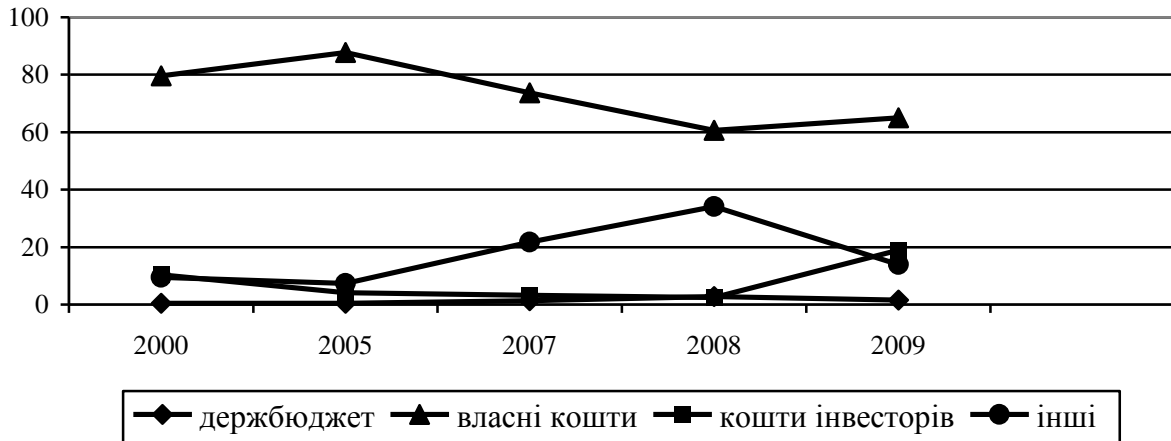

Рис. 4 Динаміка фінансування інноваційної діяльності в промисловості, %

Структура джерел фінансування за період дослідження (2000-2009рр.) виглядає наступним чином: основним джерелом фінансування залишаються власні кошти з мінімальним значенням 60,6% (2008 р.) і максимальним – 87,79% (2005 р.). Кошти як вітчизняних, так і іноземних інвесторів мають незначну частку: від 7,6% (2000 р.) до 1,0% (2008 р.), виключення складає, хоча і кризовий, 2009 р. – 19%. Держава, визначивши інноваційно-інвестиційний курс розвитку економіки, майже не підтримує власних товаровиробників. Її підтримка інноваційної діяльності: від 0,5% - до 2,9% (разом з місцевим бюджетом). Тобто, інноваційно активними можуть бути тільки ті підприємства, які мають, хоч і обмежені, власні кошти.

Зовсім інша картина спостерігається у фінансуванні наукових та науково-технічних робіт (табл.2) [5].

Основним джерелом фінансування наукових та науково-технічних робіт залишаються кошти замовників вітчизняних і іноземних держав з

мінімальним значенням 41,5% (2008 р.) і максимальним – 61,9% (2002 р.) і кошти держбюджету, мінімальне значення яких становило 28,1% (2002 р.), а максимальне – 48,7% (2008 р.). За показником фінансування науково-технічних розробок склалася така ситуація: майже 70% коштів сьогодні поглинає 4 – й і лише 23% – 5-й технологічні уклади [3]. Незважаючи на збільшення частки державного фінансування з 30,0% у 2000 р. до 43,5% у 2009 р. механізм реалізації вітчизняної інноваційної політики в Україні повною мірою ще не застосовується. Роль держави у сфері підтримки інновацій зводиться до виконання таких функцій, як здійснення різноманітних програм, спрямованих на підвищення активності інноваційного бізнесу, в межах єдиної державної програми та державні замовлення – переважно у формі контрактів на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що забезпечують початковий попит.

Таблиця 2 Обсяг та джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт, %

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
держбюджет	30,0	28,1	29,8	34,1	33,2	39,1	45,8	48,7	43,5
власні кошти	3,0	5,6	6,4	6,5	6,6	8,9	8,5	7,4	8,0
кошти замовників вітчизняних і іноземних держав	61,7	61,9	61,1	56,1	56,9	49,7	44,0	41,5	46,2
інші джерела	5,3	4,4	2,7	3,3	3,3	2,3	1,7	2,4	2,3

Стосовно інвестицій, які, власне, і визначають майбутнє країни (регіону, підприємства) на найближчі 10–15 років, маємо такі пропорції: 75% спрямовуються у 3-й технологічний уклад і лише 20% та 4,5% – у 4-й і 5-й технологічні уклади відповідно. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння та модернізація) 83% припадає на 3-й технологічний уклад і лише 10% – на 4-й [3].

В світі відбувається перехід до економіки розвитку. Вона основана на використанні людського капіталу, інтелектуальних ресурсів і високих технологій. Змінюється зміст праці, одночасно в десятки і сотні разів зростає її продуктивність. Капітал і праця, як основа індустріального суспільства, поступаються місцем перед знаннями і

інформацією.

Україні у спадок від Радянського Союзу залишився потужний науковий потенціал, який за 20 років незалежності не отримав належного розвитку (табл.3) [5].

Якщо в 1990 р. в наукових організаціях працювало 494,2 тис осіб, то майже за 20 років незалежності їх чисельність скоротилася в 3,3 рази (2009 р). Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи, зменшилось у 3,4 рази, і ця тенденція залишається. Відбувається старіння наукових кадрів. Доктора наук за віком після 50 років складають більш 80% від їх загальної чисельності, кандидати наук – більше 50%. Ми втрачаємо те, що напрацювали у ХХ столітті.

Таблиця 3 Наукові кадри України

(тис.)

	1990	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість працівників наукових організацій	494,2	188,0	178,0	173,9	173,6	170,6	160,8	155,5	149,7	146,8
Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи	313,1	120,8	107,4	104,8	106,6	105,5	100,2	96,8	94,1	92,4
з них мають науковий ступінь										
доктора наук	3,2	4,1	4,0	4,0	4,1	4,2	4,3	4,4	4,5	4,4
кандидата наук	29,3	17,9	17,2	16,8	17,0	17,0	17,0	17,0	17,1	17,1

Стабільне економічне зростання визначають чинники, які стимулюють поширення нових технологій. Способи активізації і вдосконалення інноваційного середовища досить різноманітні.

Альфред Маршал в роботі «Принципи економіки» висунув ідею про те, що успіхи національної економіки залежать від розвитку локальної концентрації спеціалізованих галузей.

Американський вчений М. Портер, засновник концепції конкурентоспроможності, у своїй книзі «Конкуренція» обґрунтував, що розвиток економіки напряму залежить від зростання продуктивності. Він вважав – «...єдина розумна концепція конкурентоспроможності на національному рівні – це продуктивність..., яку забезпечують задіяні трудові ресурси і капітал країни... Добробут регіону залежить від продуктивності в тій сфері, в якій ведуть свою діяльність розташовані там фірми» [9]. Крім того він підкреслює – «... наявність стійкої стратегії розвитку є одним з важливих чинників для успішного розвитку кластера». На думку Портера: «кластер, або промислова група, – це група географічно взаємозв'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій діючих в певній сфері, які

характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюють один одного» [9]. Останні впливають на конкурентну боротьбу трьома способами: по-перше, за допомогою підвищення продуктивності фірм і галузей, що входять до них; по-друге – шляхом підвищення здатності до інновацій, щоб таким чином впливати на підвищення продуктивності; по-третє – за допомогою стимулювання нової бізнес-освіти, яка підтримує інновації і розширює межі кластера.

Розвиток концепції ромба конкурентних переваг і промислових кластерів М. Портера [9], регіональних кластерів М. Енрайта [10] і їх послідовників на основі аналізу і узагальнення великої кількості фактичного матеріалу привело нині до формування кластерної політики двох поколінь. Метою кластерної політики першого покоління є виявлення кластерів, визначення їх складу, створення державних органів підтримки кластера і стимулювання розвитку кластерів в країні. Кластерна політика другого покоління припускає індивідуальний підхід до проблем розвитку кожного кластера, тобто є по суті підтримувальною [1]. Така кластерна політика повинна стати основною

складовою регіональної політики. Характерною особливістю регіонального кластера є його проміжне положення між самостійними підприємствами і організаціями, регіональними промисловими комплексами і галузевими альянсами, згрупованими на цій території. Отримати конкурентоспроможний регіон можливо через стимулювання розвитку промислових кластерів, а також регіональних локальних кластерів малих і середніх підприємств. Саме кластер здійснює взаємодію двох середовищ: підприємницького середовища і середовища, що виробляє знання. Наприклад, за підсумками досліджень процесу кластеризації в малих країнах Західної Європи в 2003 р. було виділено 43 національних, 20 регіональних, 52 локальні кластери [11].

Для економіки держави кластери виконують роль точок зростання внутрішнього ринку, які у свою чергу збільшують міжнародну конкурентоспроможність країни, оскільки вона тримається саме на сильних позиціях окремих кластерів, без яких може займати посереднє місце у світовій економіці.

Впровадження кластерної політики у регіоні дозволяє прискорити розвиток малого та середнього бізнесу у рамках кластера; поглибити спеціалізацію виробництва; полегшити доступ до технологій, постачальників, кваліфікованої робочої сили; отримати виробничі, фінансові, інформаційні та інші інфраструктурні послуги; відкрити нові канали для ефективної співпраці в справі пошуку ресурсів для інновацій, виявлення і прогнозування технологічних тенденцій; створити середовище для формування нових здібностей у персоналу в сфері виробництва, менеджменту, маркетингу; забезпечити передумови для регулювання ризиків; сформулювати новий бізнес з інноваційною спрямованістю. При цьому з'являється можливість підтримки нових учасників кластера. Формуються канали неформальних зв'язків, що сприяє народженню нових ідей у сфері інновацій.

ВИСНОВКИ

В Україні визначальним фактором політичного суверенітету є її соціально-економічна політика, яка повинна бути національно-обумовленою, соціально орієнтованою, відповідати європейським стандартам життя людини та сприяти зміцненню відносин з країнами ЄС. Взаємодії державних інститутів з

приватним бізнесом, інтеграції різних сфер діяльності від генерації нових знань до їх освоєння інноваційним підприємництвом і створення інноваційного клімату відбувається дуже повільно. Це ж відноситься до інтеграції науки, освіти і виробництва.

Промисловість є основним елементом економічної системи країн і визначає місце національної економіки в міжнародному поділі праці, динаміку та її конкурентоспроможність. Темпи розвитку промислового сектора в значній мірі визначають якість та спрямованість економічного зростання країни. Застаріла структура виробництва, відставання в інноваційних технологіях, політичні умови, ступінь регіональної автономії, велика різниця в інвестиційній привабливості регіонів України – все це впливає на їх конкурентоспроможність.

За даними аналізу можна зробити висновок про те, що в промисловості України переважно використовується 3-й та 4-й технологічні уклади і закладається майбутня структура випуску продукції, яка спрямована на їх же розвиток.

Ключовим чинником розвитку для більшості підприємств повинні стати інновації, спрямовані на створення вищих технологічних укладів (5-го та 6-го) – укладів постіндустріального і інформаційного розвитку суспільства. В них капітал і праця, як основа індустріального суспільства, повинні поступитися місцем перед знаннями і інформацією.

Бюджетне фінансування інноваційної діяльності залишається низьким. Наука перестає бути суспільно-визнаною пріоритетною діяльністю держави. Відбувається незворотна втрата інтелектуального потенціалу країни.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, слід зазначити, що важливою частиною державної регіональної політики, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності країни в цілому і регіонів, повинна стати інноваційна політика, зокрема кластерна, яка має формуватися з урахуванням світових тенденцій інноваційного розвитку.

Реалізація механізму взаємодії «інститути – підприємства – держава» забезпечить ефективне функціонування кластерів, які поєднують в собі індустріальний тип розвитку з елементами постіндустріалізму, приють вирівнюванню розвитку окремих територій країни та зняттю соціальної напруженості.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковлева Н.В. Институциональные факторы инновационного развития промышленных регионов / Вестник российской академии естественных наук. Серия экономическая. – 2009. - №4. – С.9-14.
2. Про інноваційну діяльність. Закон України №40-IV від 04.07.2002. База даних «Законодавство України» Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2008. – 1008 с.
4. Статистичний щорічник України на 2008 рік. Державний комітет статистики України. За ред. Осауленко О.Г. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2009. – 566 с.
5. Статистичний щорічник України на 2009 рік. Державний комітет статистики України. За ред. Осауленко О.Г. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. – 567 с.
6. Статистичний щорічник України на 2007 рік. Державний комітет статистики України. За ред. Осауленко О.Г. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. – 571 с.

7. Михальченко Г. Фінансування інноваційної діяльності: сучасний стан та напрями активізації в Україні / Г. Михальченко // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції «Наука в інформаційному просторі». – 2009. – С. 67-80.
8. Управленческие нововведения в США. Проблемные внедрения / Под. ред. А. Уранова. – М.: Наука, 1986. – 244 с.
9. Портер М. Конкуренция, обновленное и расширенное издание: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2010. – 592с.
10. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // Link. - 1992. - №5(July/August). - PP. 24–25.
11. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы. - Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.